

20. Alapelvek és követelmények a szakszervezeti könyvtárak távlati tervezésére. A SZOT Elnöksége 1971. márc. 29-i állásfoglalása. = SZOT Elnökségi Tájékoztató. 1971. No. 2. 24.p.
21. RÁCZ Aranka: Ujból a szabadpolcról. A szabadpolc az NDK könyvtáraiban és lehetőségei nálunk. A Könyvtáros. 1947. No.1. 17-20.p.
22. SALLAI István - VARGHA Balázs: A szabadpolcos közművelődési könyvtár. Bp. 1963. 139.p.
23. SALLAI István: A korszerű közművelődési könyvtár. = A Könyvtáros. 1961. 14.évf. No.12. 107-112.p.
24. A III. Országos Könyvtárügyi Konferencia ajánlásai. Bp. 1971. 8.p.

A „hátrányos helyzetű” települések könyvtárai

SZENTE Ferenc

Magyarország településeinek több mint kétharmada kétezer lakosnál kisebb falu. Közülük csak néhány van olyan kivételes helyzetben, hogy az országos településhálózat fejlesztési tervében alsófoku vagy legalább részleges alsófoku központi funkciót nyert volna. Ez azt jelenti a jövőre nézve, hogy a Zalai dombságtól a Magyar középhegység vonulata mentén a Zempléni hegységig, továbbá Somogy és Baranya megyében a falvak zöme - utóbbiban közel 90%-a - semmiféle állami preferenciát nem élvez a kommunális igények kielégítése szempontjából, hisz az előretekintő takarékoság szerint készült településfejlesztési tervek azt írják elő a faluszerkezet átalakítására, hogy az alapfoku szolgáltatások bázisát jelentő kijelölt falvak, az 5-10 000 lakost átfogó falukoncentrációk központjai fejlődjenek ki mielőbb kisvárosokká.

Ennek megfelelően kerülnek felosztásra az országos és a megyei pénzeszközök a fejlesztés céljaira, sőt az is tudnivaló, hogy ezeknek - főként a fejlesztés első tíz éves szakaszában - sokkal esélyesebb elnyerői a majdani középfoku és felsőfoku központ szerepére kijelölt városok és megyei székhelyek, melyeknek ugyancsak sok behoznivalójuk van ahhoz, hogy huszadik századi értelemben is városokká váljanak. Mindebből úgy tűnik, hogy a településrendszer hierarchiájában szerepkör nélkül maradt több mint kétezer kis falu sorvadásra van ítélve s rohamosan elnéptelenedik. A baranyai Gyűrűfű, a kihalt falu példája, egyesekben az eltűnő falusi Magyarország iránti nosztalgiát, másokban az urbanizáció népmozgalmi meggyorsításának türelmetlenségét ébresztette fel. Holott nyilvánvaló, hogy e kérdésben sem az érzelmi szempontok a meghatározók. A demográfiai átrendeződés bonyolult összetevőkből álló folyamat eredménye, adminisztratív eszközökkel sem sürgetni, sem fékezni nem célszerű. Lezajlása a szakemberek véleménye szerint 15-20 évet vesz igénybe, végeredménye pedig korántsem jelenti a kis falvak teljes felszámolódását még 20 év múltán sem. A mezőgazdaság és a járulékos üzemek munkaerőigényét

ugyanis leghatékonyabban a telephelyek szomszédságában élő lakosság tudja biztosítani, ezért a szövetkezetek, állami gazdaságok máris különféle kedvezményekkel (lakás, iskolabusz) igyekeznek helyben marasztalni a szükséges munkaerőlétszámot, főként a fiatal szakembereket. Az üzemegységek jó megközelíthetősége gazdasági érdek lévén, az utak karbantartását, a személyközlekedés feltételeit vagy kiharcolják a gazdaságok, vagy maguk gondoskodnak róla. A családi házat építők olcsó fuvart, építőanyagot, szakembert kapnak, a törpevizművek és a viszonylag olcsó házi vízellátó berendezések a lakáskonfort leglényegesebb kellékét a kistelepüléseken is biztosítják. Így már ma is inkább a munkaalkalom korlátozott volta, semmint a városi élet utáni vágy csökkenti a kis falvak lakosainak számát. Becslések szerint még az ezredfordulón is hárommillió fölött alakul a falusi népesség száma, s az sem kizárt, hogy a belterjes gazdálkodás további kifejlődése még ennél is nagyobb népeséget köt le a falvakban.

A települészerkezet további alakulása, a demográfiai átrendeződés várható iránya és mértéke a könyvtári ellátási rendszer távlati tervezése szempontjából alapkérdés. Ez érvényes a kis falvak könyvtári ellátási formáinak kialakítására is.

Az utóbbi tíz esztendő könyvtári fejlődése világosan megmutatta azokat az ellentmondásokat, amelyek abból adódtak, hogy a kis falvak ellátására kidolgozott formák nem vonulhattak be a gyakorlatba. A nagy községek könyvtári intézményeit fellelédítette az az MM program, amely célnak jelölte, hogy az 5 ill. 3000-nél nagyobb lélekszámú falvakban legyen függetlenített könyvtáros. Ezekben a helyeken költségvetésből, községfejlesztési alapból, támogatásból bővebben jutott könyvvásárlásra, könyvtárbővítésre, berendezésre. A kis falvak könyvtárai is gyarapodtak, szó se róla, sőt az egy lakosra számítható könyvtári kötetek száma a kis települések körében alakult a legkedvezőbbben. A könyvtári gyűjtemény minősége, a választék gazdagsága tekintetében azonban rohamosan nőtt a távolság nagyok és kicsik között.

A kis falvak könyvtárai az "Új Könyvekben" jelölt falusi törzsanyagot sem tudják, legfeljebb csak 20-25%-ban megvásárolni. Többségük még annyit sem, mert - minthogy a saját beszerzés az egyetlen gyarapodási forrás - a megrendelőjegyzéken szereplő egyéb (ajánlott vagy éppen jelöletlen) művek csábításának is nehéz ellenállni, s ezek megrendelése szükségképpen csak a törzsanyag rovására történhet. Ilymódon a kis falvak zömében ma könyvtári alapgyűjtemény helyett valamiféle könyvhalmoz gyűlt össze. Másfelől a könyvanyag kihasználtsága is jelzi a kis falvak könyvtárainak bizonytalan állapotát: a frissen beszerzett könyvek között is nagyon magas az olvasatlan művek száma. A gyermekkönyveket nem számítva egy-egy új könyv átlagosan 5 olvasó után már holt raktári anyaggá válik, szinte egyáltalán nem lép be újra a forgalomba. A fentiekből arra a következtetésre jutunk, hogy a kis falvak számára nélkülözhetetlen egy olyan ellátó központ, ahonnan a beszerzési kapacitásuk körén kívül eső könyveket, vagy akár a teljes állományukat ismétlődő frissítésekkel megkaphatják, úgy, hogy a nem keresett anyag felesleges raktári teherként ne maradjon a nyakukon.

A városi és járási könyvtárakra, mint bázisokra alapozott letéti rendszer alkalmazása révén lehetne biztosítani a falusi könyvtárak számára a kurrens könyvtermésnek azt a részét, amelyet saját erőből nem tudnak beszerezni, helyesebben nem érdemes beszerezniök. A kis falvak könyvtáraiban tapasztalat szerint az állomány leghasználtabb része a gyerekirodalom

és a magyar klasszikus szépirodalom. Az irodalom e körének használata nem divatszzerű, átmeneti jelenség, hanem folyamatos: az egymást követő nemzedékek mind eljutnak ugyanazokhoz a művekhez. Ha a kis falvak egyáltalán foglalkoznak könyvtári gyarapítással, akkor az látszik célszerűnek, hogy az említett irodalom körében folytasson önálló gyarapítást minden ilyen könyvtár. Az így korlátozott gyűjtési körnek a betöltéséhez általában elegendő lenne az a helyi hitel, ami ma a tárgyalta helyeken rendelkezésre áll. A kurrens könyvtermésnek azt a részét, amelyik ugyan a falusi könyvtárak gyűjtőkörébe tartozik, de az ismertetett megfontolásokból nem indokolt, hogy a kis falvak könyvtáraiba is saját anyagként kerüljön be, a járási-városi könyvtár mint ellátó központ szerezné be letéti alapba, olyan példányszámot véve az egyes művekből, amennyire szükség van ahhoz, hogy pl. negyedéves cserék mellett minden könyv minden falusi könyvtárba rövid időn belül eljusson. Az ellátóközpontok könyvbázisának létrehozásához az anyagi eszközöket országos alapról volna célszerű biztosítani. Ennek összege óvatos becslés szerint (1974-es könyvtárakkal számolva) mintegy nyolc millió forint. Ez kellene ahhoz, hogy az érintett 2000 kistelepülésből minden öt falu közösen rendelkezék az alapgyűjtemény fejlesztéséhez szükséges minimális 20 000 Ft-os összeggel. A központi ellátáshoz a városi-járási könyvtárakban - összesen mintegy 40 helyen - 10-12 000 kötetes raktári kapacitást kell létrehozni. Építési költségekkel az esetek többségében csak szerény összeggel kell számolni, minthogy az érintett területeken több megszüntetett iskolai tanterem is van, amely könyvraktározási célra felhasználható. A letéti ellátás működtetésének további feltétele: ellátóközpontként legalább egy fő létszámfejlesztés s az érintett, összesen 8 megyében egy-egy, a célnak megfelelő szállítóeszköz (furgon). A letéti ellátási formának a leirtakhoz nagyon közel eső változata a gyakorlatban is tanulmányozható Vas megye körmendi és szombathelyi járásában.

A kistelepülések színvonalas könyvtári ellátásának a másik formája, a körzeti könyvtári rendszer több mint egy évtizedes multra tekinthet vissza. A legeredményesebben a Veszprém megyei tapolcai járás alkalmazta. Szélesebbkörű elterjesztésének feltétele az alapfoku szolgáltatások székhelyeinek körzeti közigazgatási székhelyekké válásával teremthető meg. Ipari és szolgáltatóüzemek telepítése, a közlekedés szerkezete és az iskola-körzesítés máris sok helyen jelzi a kis falvak integrálódásának központjait. A központi faluk köré általában 3-5 ugynevezett társfalú vagy mellékfalú szervező-díl. Együttes lélekszámuk optimális esetben 5-8000 lakos körül alakul. Vagyis akkora lakosságkoncentráció jön létre, amely már gazdaságilag is elég erős ahhoz, hogy együttesen fenntartson egy gyűjteményileg is megfogalmazható alapkönyvtárat. A főfaluban telepített, főhivatású könyvtáros által vezetett könyvtár a mellékfalvakban fiókkönyvtárakat tart fenn, amelyeket tiszteletdíjas könyvtárosok kezelnek.

Ennek az ellátási formának az elterjedését több tényező is gátolja. Legelsősorban az, hogy a közigazgatásilag már megszervezett falukörzetek központi települése maga is kis falú lévén, a kommunális fejlesztés olyan alapvető problémáival küszködik, mint az iskolaépítés, egészségház, körzeti orvosi lakás létrehozása, az úthálózat rendbetétele, az ivóvízellátás stb. Mindezek mellett kellene felépítenie azt a 100-150 m²-es könyvtárat, amely elegendő raktári kapacitással rendelkezik a körzeti feladatok ellátásához. További nehézség az, hogy a már megszervezett körzeti könyvtárak is fennállásuk óta küszködnek a szakemberhiánnyal. A városok által kínált munkalehető-

ség azokat a szakképesített könyvtárosokat is rövid idő alatt elcsábítja faluról, akik azt eredetileg hivatásból választották működésük színteréül. További nehézségként kell megemlíteni, hogy a körzeten belüli állománymozgatáshoz nincsenek meg a szükséges szállítóeszközök. Ennek következtében a mellékfalvak fiókkönyvtárai sok helyen éppoly magukra hagyott, nem frissített könyvhalmazok, mint ami a körzetbe nem szervezett kisközségekre jellemző. A körzeti ellátási forma esélyeit illetően azt kell mondanunk, hogy bár ez illeszkednék legpontosabban az országos településhálózat-fejlesztési programhoz, az elmondott nehézségek miatt mégis hosszú késedelmet szenved az általános elterjedése.

A központi könyvtári ellátás harmadik formája, amelyet mondhatni világszerte alkalmaznak a kistelepülések és városi peremkerületek könyvtári ellátásában a mozgókönyvtár, vagy nemzetközi nevén bibliobusz. Amikor a hazai szakirodalomban a téma első publikációi megjelentek, a mozgókönyvtár hazai megvalósításának lehetősége még az álmok világába tartozott. Tömeges elterjedésről azonban még ma sem beszélhetünk, de legalább két kísérleti példány értékelhető tapasztalatai rendelkezésünkre állnak. A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár hálózatában, illetve a pécsi Városi Könyvtár hálózatában működő mozgókönyvtár bebizonyította, hogy a helyszüke miatt szerényen eleresztett kis kötetszámú fiókkönyvtárakat nemcsak pótolni tudják, hanem messze felül is mulják teljesítményben. A működés környezeti feltételeinek ismeretében biztos állíthatjuk, hogy a kistelepülések jelentős részét is eredményesen be lehetne kapcsolni a mozgókönyvtári ellátásba. Elsősorban a városkörnyéki falvak jöhetnének számításba, például Vas megyében a szombathelyi járás, Zalában a megyeszékhelyet körülvevő göcseji táj, Veszprém megyében a keszthelyi és a pápai járás, Baranyában a Pécs körül elhelyezkedő mintegy 100 kistelepülés, Borsod megyében a miskolci járás és a Bódva völgye. Ezzel a kistelepüléseknek közel 50%-át kapcsolhatnánk be a nagy központi könyvtárak közvetlen ellátási hatósugarába. A mozgókönyvtár támaszpontja ugyanis egy-egy megyei könyvtár vagy nagyvárosi könyvtár lehetne, amelynek nyomtatott katalógusát a mozgószolgálat terjeszti a falusi olvasók között, s ezzel a választékot szinte a felsőfoku szolgáltatások szintjéig bővíti. A mozgókönyvtár propagatív ereje, s az a tény, hogy szinte házhoz szállítja a könyvet, nagymértékben megnövelheti a könyvtár iránti érdeklődést. A külföldi szakirodalom szerint a mozgókönyvtári ellátás úgy viszonylik a kis falusi könyvtárhoz, mint az áruházzal a petróleumlámpás szatócsbolthoz.

Egy mozgókönyvtár heti periódusokban 30 települést, a mi viszonyaink között 20-25 000 lakost tud ellátni. Naponta 4-5 község 10-15 állomásán tarthat 30 perces kölcsönzéseket. Lényeges feltételei, hogy a kialakított utiprogramot pontosan be kell tartani, s az olvasókat el kell látni a mozgókönyvtár menetrendjével.

A mozgókönyvtár számos előnye mellett nagy hátránya a járműre fordítandó magas beruházási költség, ami azonban rövid gazdasági elemzés után is relatív drágaságnak bizonyul. Ha ugyanis figyelembe vesszük, hogy 20 000 lakos számára biztosítja a színvonalas könyvtári ellátást, akkor a mai árfolyamán 1 200 000 Ft-os mozgókönyvtárat egy 20 000 lakosú város 15 millió Ft-os könyvtári székházával kell párhuzamba állítani, s a mozgókönyvtár egy szakképzett könyvtárosát egy 20 000 lakosú város könyvtárának 10 könyvtárosával.

A fentiek alapján meggyőződéssel állíthatjuk, hogy a kistelepülések jó színvonalu, gazdaságos könyvtári ellátását jelenleg a központi könyvtárak szolgáltatásainak közvetlen helyszínre juttatásával kellene megoldani: mozgókönyvtárakkal, illetve mozgó letéti raktárakkal. Az egyre korszerűsödő utviszonyok és közlekedéstechnika fejlődése ehhez ma már biztosítja az alapvető feltételeket. Ez kellene ahhoz, hogy az ország lakosságának több mint egyharmadát képező kis falvakban élő lakosság ne maradjon könyvtári szempontból hátrányos helyzetű állampolgár.

IRODALOM

- BÁRDOS László: Mintakönyvtárakat az önálló községi könyvtárakból. = A Könyvtáros. 1961. No.2. 97-99.p.
- HORROCKS, S. H. - HARGREAVES, J. A.: Bookmobile operations over the world. = Libr. Trends 9. vol. 1961. No.3. 360-373.p.
- JÄGER, A.: Erfahrungen beim Aufbau einer Zentralbibliothek. = Der Bibliothekar. 1961. No.7. 745-748.p.
- SEBESTYÉN Géza: A letéti rendszer új szakasza. = A Könyvtáros. 1960. No.4. 243-246.p.
- SIMON László: Adatok Zala megye mezőgazdasági mikroövezeteinek vizsgálatához. Bp. 1961. Akad. K. 45-66.p. /Klly. a Földrajzi értesítőből./
- SMITH, Stewart W. Potentialities and capabilities of bookmobiles for library service. = Libr. Trends. 9. vol. 1961.No.3. 296-302.p.
- PALKÓ Sándor: A kis lélekszámú termelőszövetkezeti községek igazgatási problémái. = Állam- és Igazgatás. 1960. No.5. 385-389.p.
- PILK, Georg: Erfahrungen der Zentralbibliothek Steiningtvolmsdorf. = Der Bibliothekar. 1963. No.7. 752-759.p.
- PUSKÁS Sándorné: A letéti rendszer egyik változata. = Könyvtáros. 1964. No.7. 382-385.p.
- WALLACE, Serah L.: Bookmobile publicity and public relations. = Libr. Trends. 9. vol. 1961. No.3. 350-359.p.
- III. Országos Könyvtárügyi Konferencia. Tézisek. Bp. 1970. Művelődésügyi Minisztérium. 52.p.
- A III. Országos Könyvtárügyi Konferencia ajánlásai. Bp. 1971. (MM.) 8.p.
- 1007/1971. (III.16.) Korm.határozat Az országos településhálózat-fejlesztési koncepcióról. = Magyar Közlöny. 1971. No. 17. 272-275.p.
- 1006/1071. (III.16.) Korm.határozat A településfejlesztés irányelveiről. = Magyar Közlöny. 1971. No.17. 267-271.p.
- Szakmai irányelvek a tanácsai közművelődési könyvtárak távlati fejlesztéséhez. = Művelődésügyi Közlöny. 1972. No.11. 315-320.p.